

ERNEST GELLNER, Nacije i nacionalizam, Politička kultura, Zagreb 1998.

Gellner fenomen nacionalizma objašnjava kao povijesnu kategoriju koju bitno određuje modernizacija. Povezivanje fenomena nacije uz pojam modernizacije započela je sociološko-politološka škola Karla W. Deutscha, koja je nastanak nacija i nacionalizma objašnjavala uz pomoć industrijalizacije, urbanizacije, poboljšanjem komunikacije i povećanom pokretljivošću stanovništva koji su doveli do novog oblika integracije društva. Najznačajnija Deutchova knjiga je *Nationalism and Social Communication. An Enquiry into the Foundations of Nationality* u kojoj je prikazao važnu ulogu razvoja razgranate mreže komunikacija u formiranju nacija. No modernizacijski pristup nije jednoznačan jer unutar njega postoje različite teorije.

Američki povjesničar ideja Lloyd Kramer u svom radu *Historical Narratives and the Meaning of Nationalism* (Journal of the History of Ideas, 1997.) navodi pet najčešćih načina prikazivanja nacionalizma u radovima koji se bave fenomenom nacije, a to su: 1. nacionalizam kao modernizacija, 2. nacionalizam kao religija, 3. nacionalizam kao jezična i literarna konstrukcija, 4. nacionalizam kao diskurs roda, spola i etniciteta i 5. nacionalizmi kao kategorije historijskih analiza. Unutar ove tipologije moguće su daljnje podjele, tako se modernizacijski pristup problemu nacije i nacionalizma, prema Kramerovom mišljenju, može podijeliti prema kategorijama koje dominiraju u objašnjenju nastanka nacija. S obzirom na te glavne kategorije (intelektualna, kulturna, ekonomska, socijalna i politička) Kramer unutar modernizacijske koncepcije razlikuje pet pristupa porijeklu nacionalizma: 1. intelektualno porijeklo nacionalizma, 2. kulturalno porijeklo nacionalizma, 3. ekonomsko porijeklo nacionalizma, 4. socijalno porijeklo nacionalizma i 5. političko porijeklo nacionalizma. S obzirom na ovu podjelu Kramer primjerice model Benedicta Andersona stavlja u skupinu u kojoj je dominantna kategorija kulture, a Gellnerov i Hobsbawmov model nastanka nacija u grupu onih modernizacijskih pristupa koji naglašavaju važnost ekonomske kategorije u procesu nacionalne integracije.

Uz modernizacijski pristup fenomenu nacionalizma ovoj trojici autora zajednički je i konstruktivistički pristup, jer nacije poimaju kao konstrukte, čime se njihove koncepcije bitno razlikuju od organicističkih teorija nacije. Ovi teoretičari nacije kritiziraju esencijalističko poimanje nacija i nacionalizma, a svoje modele vide samo kao logičke konstrukcije.

Gellnerov pristup fenomenu nacionalizma proizlazi iz njegove koncepcije povijesnog razvoja čovječanstva, prema kojoj se povijest ljudskog društva može prikazati u tri faze. Prvu fazu obilježavaju društva lova, a druga faza obilježena je agrarnim društvima, a treća započinje razvojem industrijskog društva. Prema Gellnerovu mišljenju nacije i nacionalizmi pojavljuju se tek u industrijskom društvu, jer je tek ono stvorilo pretpostavke za njihov nastanak. Fenomen nacionalizma je fenomen modernog društva u čijim je strukturama nacionalizam ukorijenjen. Glavni uvjet koji je omogućio nastanak nacija prema Gellnerovu mišljenju je moderna podjela rada. Ostvarivanje složene, promjenjive i neprekidne moderne podjele rada bilo je moguće tek preobrazbom tradicionalnoga agrarnog društva čijim strukturama takva podjela rada nije bila moguća.

Sam nacionalizam Gellner definira kao načelo koje zahtijeva istovjetnost kulturne i političke zajednice. To je načelo moglo biti ispunjeno tek u industrijskom društvu, jer je

ono omogućilo poklapanje kulturnog i političkog elementa. U agrarnom društvu to načelo je bilo neostvarivo zbog nepostojanja homogenoga kulturnog polja. Pučke i visoke kulture su simultano egzistirale gotovo hermetički odvojene jer nije postojao neki zajednički kriteriji koji bi prevladao njihove posebnosti. Tek s industrijskim društvom dolazi do stvaranja univerzalne *pojmovne valute* koja je prevladala te posebnosti i omogućila nastanak homogenoga kulturnog polja.

Pojmovna valuta u uskoj je vezi s pojmom racionalnosti. Taj pojam Gellner preuzima od Maxa Webera. No Gellner smatra da Weber nije išao dovoljno duboko u istraživanju pojma racionalnosti, jer red i učinkovitost, koje je Weber naveo kao glavne elemente racionalnosti, ne pokrivaju bitnu ulogu ovog pojma. Glavna vrlina racionalnosti za Gellnera je stvaranje koherentnoga logičkog polja koje pokriva i opisuje sve činjenice. Zasluge za takvo određenje pojma racionalnosti Gellner pripisuje Humeu i Kantu. Univerzalna racionalnost prevladava svjetove izoliranih činjenica, kakvi su postojali u agrarnom društvu i onemogućavali preciznu komunikaciju. Jedan logički jezik opisuje svijet industrijskog društva, a njegova pojmovna valuta omogućuje o kontekstu neovisnu komunikaciju.

Pojmovna valuta biva usvojena uz pomoć obrazovanja. Opće, univerzalno i standardizirano obrazovanje postaje tako jedan od glavnih čimbenika modernog društva. Ono je njegova osnova jer omogućuje komunikaciju u zajedničkom i standardiziranom mediju i pismu. Opstanak industrijskog društva i njegova podjela rada neostvarivi su bez dobro organizirane obrazovne infrastrukture. Formiranje nacija ne može se razumjeti bez uvida u školski sustav određenog vremena, jer je obrazovni sustav prema Gellnerovu mišljenju jedan od najznačajnijih čimbenika nacionalne integracije. Političke jedinice koje ne mogu održavati nacionalnu "obrazovnu piramidu", čiju bazu čine osnovne škole, a vrh visokoobrazovne ustanove, nisu u stanju uspostaviti kulturno homogeno polje, a samim tim i osnovno načelo nacionalizma koji prema Gellneru nastoji kulturni i politički poredak učiniti istovjetnim.

Bit nacionalizma prema Gellnerovu mišljenju je u čvrstoj vezi između države i kulture. Svaka moderna država prolazila je kroz određeni stupanj sekularizacije jer ona više nije zaštitnik vjere već kulture koja se reproducira uz pomoć homogenog i standardiziranoga obrazovnog sustava. Obrazovanje kao sekundarna socijalizacija tako postaje glavni način stjecanja identiteta modernog čovjek. Druga važna značajka nacionalizma je zahtjev za poklapanjem političkih i etničkih granica. "Ukratko, nacionalizam je teorija političke legitimnosti koja zahtijeva da etničke granice ne presijecaju političke te, posebice, da etničke granice unutar određene države ne dijele vlastodršce od ostalih." Ovo načelo moglo je biti ispunjeno tek s nastankom jedinstvenoga kulturnog polja koje je postalo zajednički medij svih slojeva modernog društva.

Nastanak nacionalizma Gellner veže uz demografsku eksploziju, migraciju radne snage i pojačanu urbanizaciju rane industrijalizacije. U toj početnoj fazi modernizacije često je dolazilo do podudaranja političkih, ekonomskih i obrazovnih nejednakosti s etničkim i kulturnim nejednakostima, što je pridonijelo razvoju nacionalizma. Nacionalizam se u tom razdoblju koristi nasljeđem iz prednacionalističkog svijeta, koji mu je nudio materijal za izgradnju homogenog kulturnog polja. Nacionalizam prema Gellnerovu mišljenju stvara nacije, ali to ne znači da je on "ideološki izum" jer njegovi korijeni nisu u njegovim mitskim pričama već u samoj strukturi modernog društva. "Ali nacionalizam nije *budenje* neke stare prikrivene, uspavane sile, premda sebe tako doista predstavlja. Nacionalizam je zapravo posljedica novog oblika društvenog organiziranja, zasnovanog na duboko internaliziranim, na obrazovanju ovisnim visokim kulturama koje štiti vlastita država."

Dva glavna elementa koja se često koriste u izgradnji teorije nacije su kultura i volja. Prema Gellnerovu mišljenju niti jedan od njih nije dovoljan za objašnjenje fenomena nacije, jer ti pojmovi pokrivaju veliko područje te preširoko određuju naciju. Tek kada se ti pojmovi stave u određeni povijesni kontekst, mogu postati dobra osnova za određenje

nacije. Nacija se može definirati "samo pomoću razdoblja nacionalizma". Samo u kontekstu tog razdoblja ti pojmovi precizno definiraju pojam nacije.

Proturječnosti nacionalizma prema Gellnerovu mišljenju proizlaze iz miješanja nacionalizma kao ideološke doktrine i nacionalizma kao fenomena. Tako nacionalistička ideologija propagira vjernost pučkoj kulturi, a nacionalizam kao fenomen zapravo gradi visoku kulturu. Dok njegovi ideolozi tvrde da čuvaju tradicionalno pučko društvo, nacionalizam zapravo gradi moderno masovno društvo, a dok ga nacionalistička doktrina pokazuje kao kontinuitet nacionalizam zapravo proizlazi iz velikog diskontinuiteta ljudske povijesti. Taj diskontinuitet proizlazi iz loma koji je izazvao prijelaz iz agrarnog u industrijsko društvo. Razliku između prednacionalističkog i nacionalističkog razdoblja Gellner ilustrira uz pomoć dvaju zamišljenih etnografskih zemljovida od kojih onaj koji pripada prvom razdoblju nalikuje na Kokoschkinu sliku, a drugi koji ilustrira stanje nacionalističkog doba na Modiglianijeva platna.

Svoju tipologiju nacionalizma Gellner je izgradio na osnovi kombiniranja triju glavnih čimbenika. Prvi čimbenik njegova deduktivnog modela je moć, drugi je pristup obrazovanju, a treći je istovjetnost kulture, pri čemu Gellner upozorava na distinkciju između kulture i visoke kulture. Kultura je u ovom modelu shvaćena u antropološkom smislu kao osobit način ponašanja i komunikacije u određenoj zajednici. Pod pristupom obrazovanju misli se na pristup visokoj kulturi koja je normativno određena. Kombinacijom tih triju čimbenika (moć, obrazovanje i zajednička kultura) moguće je dobiti osam stanja, od kojih su pet nenacionalistička, a tri odgovaraju različitim oblicima nacionalizma. Ta tri oblika su: 1. habsburški model nacionalizma (istočni) koji dobro opisuje i razvoj nacionalizma u Africi te ga Gellner još naziva i afričkim modelom, 2. klasični zapadni model nacionalizma koji odgovara ujedinjujućim nacionalizmima Italije i Njemačke, 3. nacionalizam dijaspore čiji su najbolji primjer Židovi.

Određene teze iznesene u Gellnerovoj knjizi *Nacije i nacionalizam* prihvaćene su u radovima nekih kasnijih autora. Tako je Eric Hobsbawm prihvatio Gellnerovo određenje termina nacionalizam kao načela koje zahtijeva podudaranje političke i nacionalne jedinice. Također Hobsbawm prihvaća i Gellnerovo mišljenje da nacionalizam prethodi naciji te da nacionalizmi stvaraju nacije, a ne obrnuto.

Ali postoje i određene razlike u radu ovih dvaju autora što je najvidljivije u odabiru perspektive. Prema Hobsbawmovu mišljenju istraživanja nacija trebaju uzimati u obzir i perspektivu odozdo, što znači da se prilikom donošenja određenih zaključaka mora imati u vidu i slika koju o naciji imaju obični ljudi. Glavni nedostatak Gellnerova rada Hobsbawm vidi upravo u jednodimenzionalnoj perspektivi odozgo. Sličan prigovor Hobsbawm upućuje Ivi Bancu, čija po njegovu mišljenju "izvanredna knjiga" *Nacionalno pitanje u Jugoslaviji* ima jedan ozbiljan nedostatak, a to je ne uzimanje u obzir "pogleda odozdo". Ovo upozorenje na važnost perspektive odozdo jedno je od značajnijih Hobsbawmovih doprinosa istraživanju problema nacije. Dok Hobsbawmov pristup možemo označiti kao marksistički, Gellner izričito naglašava da je njegov pristup antimarksistički. Iako Gellnerova teza da je nacionalizam ukorijenjen u modernoj podjeli rada podsjeća na marksističke interpretacije, on smatra da je njegov model otvorio sasvim novi pristup fenomenu nacije jer je u njemu pristup obrazovanju zamijenio pojmove kao što su kapital i vlasništvo koji su neizbježni u marksističkoj teoriji.

Gellnerova tipologija nacionalizma proizlazi iz sociološkog modela u kojem kombinacijom triju čimbenika (moć, pristup obrazovanju i istovjetnost kulture) dobivamo različite tipove nacionalizma. Gellner rijetko navodi konkretne primjere koji bi potvrdili njegove teze, on ih uglavnom objašnjava na fiktivnoj zemlji Ruritaniji. Svoj model Gellner ne drži savršenim jer je svjestan njegovih nedostataka u objašnjenju određenih konkretnih slučajeva nacionalizma. No s druge strane smatra da njegov model objašnjava puno više nego drugi predloženi modeli. Da bi što uvjerljivije potkrijepio valjanost svoje teorije Gellner na kraju svoga rada navodi teorije nacionalizma koje smatra pogrešnim. Prva

pogrešna teorija je ona koja tvrdi da je nacionalizam prirodan, očit i samostvarajući. Druga teorija zasniva se na mišljenju da je nacionalizam posljedica ideja i da bi politički život u industrijskim društvima mogao i bez njega. Treća teorija je marksistička koju Gellner naziva "teorija pogrešne adrese" jer je po toj teoriji nacija greškom preuzela ulogu klase. Četvrtu pogrešnu teoriju zastupaju i pobornici i neprijatelji nacionalizma, a njezina osnovna teza polazi od toga da je nacionalizam ponovna pojava atavističkih sila krvi i teritorija.

Jedna od glavnih slabosti Gellnerova modela proizlazi iz njegove trofazne sheme povijesti čovječanstva koja puno toga pokriva, a zapravo malo toga objašnjava. Začuduje Gellnerova spremnost za upotrebom jedne takve sheme koja je karakteristična za filozofiju povijesti 19. stoljeća. Uz to, konfuziju u Gellnerov model unosi i pomalo nejasna upotreba pojma kulture. Stoga mi se puno prihvatljivijim čini kulturni model Benedicta Andesona iznesen u knjizi *Nacija: zamišljena zajednica*.

No bez obzira na nedostatke u Gellnerovu radu, njegov doprinos istraživanju nacije je vrlo značajan i nezaobilazan za svakoga tko se bavi ovom problematikom.

Dinko Župan

SABRINA P. RAMET, *Nihil Obstat. Religion, Politics, and Social Change in East-Central Europe and Russia*, Duke University Press, Durham & London, 1998.; 424 str.

"Politics is the natural sphere of religion because, as Hegel realized, one way to comprehend religion is to view it as the spiritualization of politics."

("Politika je prirodni djelokrug religije, jer, kao što je to Hegel jasno spoznao, jedan od načina da se shvati religiju jest da ju se prosuđuje kao oduhovljene politike.")

(S. P. R.)

Sabrina P. Ramet nije nepoznato ime u politološkim krugovima.¹ U svojoj novoj knjizi *Nihil Obstat* (lat.: ništa ne stoji na putu), autorica obraduje odnose između religije i politike u Istočnoj i Središnjoj Europi te Rusiji nakon pada komunističkog sustava.

Cijela je knjiga podijeljena na *Imprimatur* (IX.-XI.), tj. autoričin uvod, te četiri poglavlja i četrnaest potpoglavlja: I. *Cross-Regional Overview in Comparative Perspective* (1.-49.);² II. *The Northern Tier: East Germany, Poland, Czechoslovakia, and Hungary*

¹ Ova rođena Londončanka (V. Britanija) već godinama živi i djeluje u SAD-u. Profesorica je na Međunarodnim studijima Sveučilišta Washington. Autorica je nekoliko zapaženih knjiga, od kojih posebno treba istaknuti: *Nationalism and Federalism in Yugoslavia, 1963-1983*, (1984.); *Social Currents in Eastern Europe: The Sources and Consequences of the Great Transformation*, (1995.); *Balkan Babel: The Disintegration of Yugoslavia from the Death of Tito to Ethnic War*, (1996.); *Whose Democracy? Nationalism, Religion, and the Doctrine of Collective Rights in Post-1989 Eastern Europe*, (1997.).

² Potpoglavlja: 1. Introduction: The Communist Legacy and the New Religious Landscape; 2. Phases in Communist Religious Policy.